

## Dimensions of Housing Design, Construction, and Utilization in Religious Teachings, with an Emphasis on the Doctrines of Imam Reza (A.S.)

Faezeh Ghadrndanjavan<sup>1</sup> | Masoud Ahmadi Droh<sup>2</sup> | Mahla Hamedani Doroh<sup>3</sup>

1. Lecturer and researcher in religious sciences, Master's degree in Nahjul-Balagha, Imam Reza (A.S.) International University, Mashhad, Iran. (Corresponding Author) Email: f.gh.javan@gmail.com
2. Bachelor of Civil Engineering from Imam Reza International University, Mashhad, Iran.
3. Bachelor's degree in English Translation, Imam Reza International University, Mashhad, Iran.

### Article info

### Abstract

**Article type:**  
Research Article

**Received:**  
29 April 2025

**In Revised form:**  
13 July 2025

**Accepted:**  
29 July 2025

**Published:**  
30 August 2025

The present study employs an analytical-interpretive approach to revisit the principles of housing design and construction within the framework of Islamic architecture, with an emphasis on the conduct (sirah) of Imam Reza (A.S.). In addressing contemporary challenges in residential architecture, such as consumerism, loss of identity, and detachment from authentic living concepts, the primary research question is: what are the principles and foundations of Islamic architecture in the domain of housing based on the teachings of Imam Reza, and how can these principles be reproduced in the form of a balanced and practical model? To this end, by drawing upon verses from the Holy Quran, narrations from the Infallibles (Peace Be Upon Them All), and particularly the conduct of Imam Reza (A.S.), a systematic framework is presented. Within this framework, a house is analyzed not as a merely physical phenomenon, but as a "vital and blessing-generating nucleus." The findings indicate that Razavi architecture is founded on multidimensional principles, among which are: qibla-centricity as the axis of spatial organization, balanced spaciousness, preservation of privacy, simplicity coupled with beauty, structural integrity and security, and the integration of material and spiritual functions. Furthermore, with innovation in detailing the design of interior and exterior spaces-including the kitchen, sanitary facilities, and façade-based on religious texts, this study proposes an operational and implementable model capable of adapting to contemporary housing needs. Ultimately, this research emphasizes the revisitation and modernization of these principles as a strategy for creating sustainable, identity-rich housing that is responsive to the needs of Islamic society.



**Keywords:** Imam Reza (A.S.), Housing Design, Home, Islamic Architecture, Engineering Compliance.

**Reference:** Ghadrndan Javan, Faezeh, Ahmadi Doreh, Masoud, Hamdani Doreh, Mahla. (2025). The Dimensions of Housing Design, Construction, and Utilization Based on the Teachings of Imam Reza (AS). *Imam Reza (A.S.) and Contemporary Sciences*. 3(7). 162-194.

**Publisher:** Imam Reza (A.S.) International University

**DOI:** <https://doi.org/10.22034/ijs.2025.428042.1165>



## 1. Introduction

Housing, as one of the most fundamental human needs, is defined within the intellectual framework of Islam as going beyond the purely material function of “shelter.” In the Holy Qur’an, it is introduced as a divine blessing and a source of “tranquility” (sakan) and peace. However, contemporary housing architecture faces numerous challenges, including consumerism, loss of identity, distancing from authentic living concepts, and the dichotomy of extremism in design. This research aims to reinterpret the principles of housing design and construction within the framework of Islamic architecture, emphasizing the theoretical and practical conduct (sirah) of Imam Reza (A.S.), seeking to present a balanced and practical model in contrast to the consumerist and non-indigenous architecture of the present age.

## 2. Research Objectives

The primary objective of this research is to systematically elucidate the principles and foundations of Islamic architecture in the domain of housing, relying on a library-based method and drawing upon verses of the Holy Qur’an, narrations from the Infallible Imams (A.S.), and especially the conduct of Imam Reza (A.S.). The central research question is: What are the principles and foundations of Islamic architecture in the domain of housing based on Riđawī teachings, and how can these principles be reproduced in the form of a balanced and practical model? Ultimately, this research seeks to present a divine and operational model in opposition to the prevalent consumerist and identity-lacking models.

## 3. Methodology

This research falls within the category of qualitative studies and employs a descriptive-analytical method with a library-based approach for data collection and analysis. The statistical population of the research includes verses of the Holy Qur’an, narrations from the Infallible Imams (A.S.), and reliable scientific texts in the field of Islamic architecture. The data analysis method is interpretive-hermeneutic, through which principles and design criteria are deduced from religious texts and presented within a systematic framework. The innovation of this research lies in its systematic and detailed-oriented

structure in examining design components, which unprecedentedly explains the specific requirements of each individual space within the house.

#### 4. Findings

The research findings indicate that Riḍawī architecture is based on multi-dimensional principles, which can be categorized into three levels: macro, meso, and micro.

##### A .General Principles in Riḍawī Architecture

**Balanced Spaciousness:** Emphasis on having adequate spaciousness within the framework of moderation and avoidance of extravagance, as a factor for mental health, consolidation of social relations, and preservation of privacy.

**Adorning the Home with Sacred Names:** Installing and inscribing sacred names as an active factor in spiritualizing the living space and preparing the ground for the descent of divine goodness and blessing (barakah).

**Qibla-Centricity:** Organizing the living space around the axis of the Qibla as a symbol of the unity and cohesion of the Islamic society, integrating spiritual function with material benefits.

**Solidity and Security:** Attention to the solidity of the structure as the backbone of safety and urban sustainability, with both worldly and otherworldly dimensions.

**Simplicity and Avoidance of Ostentation:** Emphasis on simplicity and avoidance of unnecessary luxuries as a factor for facilitating social relations and strengthening kinship ties, while accepting balanced beauty.

**Preserving Privacy through Wall Design:** Intelligent design of architectural elements to preserve the family's privacy and ensure the modesty and psychological security of the residents.

##### B .Interior Design

**Proportional Height of the House:** Observing a balanced ceiling height with technical, ethical, and spiritual considerations, and attention to the rights of neighbors.

**Position of the Kitchen:** Designing a secluded and separated space from public areas to safeguard the modesty and chastity of women and to control unpleasant factors.

**Location of the Toilet and Bathroom:** Siting them in the furthest and most

concealed point from the main living spaces, considering physical hygiene and psychological purity.

### **C .Exterior Design**

**Selection of the House’s Location:** Attention to the lawful (halal) nature of the land and materials, the quality of air and water, and the social and cultural fabric of the area.

**Relationship with Neighbors and Environment:** Inquiring about neighbors before selecting a residence and observing mutual rights and architectural privacy.

**Beauty and Adornment of the Exterior Facade:** Emphasis on balanced and natural beauty in contrast to extreme ostentation and showiness.

**Principled Design of House Outlets:** Designing gutters, sewage, and waste disposal points in a way that does not cause nuisance or pollution for passersby and neighbors.

### **D .The Role of Housing in Generating Blessing (Barakah)**

Imam Reza (A.S.). by explaining the reciprocal relationship between the physical structure of the home and material-spiritual blessing ,transforms the house into an” active nucleus “which ,through rituals such as hospitality ,performing the night prayer (Salat al-Layl)and observing devotional etiquettes ,prepares the ground for the flow of divine blessing in various dimensions of life.

## **5. Conclusion**

This research, through a systematic analysis of Qur’anic foundations, narrations, and the practical conduct of Imam Reza (A.S.), has presented a comprehensive and multidimensional model for “Islamic Housing Architecture.” The findings show that housing in this paradigm is not merely a physical structure, but a “living spiritual-social system” that integrates material, psychological, ethical, and devotional functions. The fundamental innovation of this research is crystallized in the “Theory of Housing as a Nucleus for Generating Blessing,” which provides a divine response to the crises of contemporary housing, including loss of identity, extreme consumerism, and the lack of spirituality in living spaces.

**Suggestions:**

The extracted model provides a practical and referential framework for architects ,planners ,and policymakers to create spaces rooted in Islamic-Iranian heritage ,not only addressing physical needs but also taking a significant step towards the realization of the New Islamic Civilization .It is suggested that these principles be localized in the form of building codes and regulations and considered in macro housing planning .Furthermore ,conducting field research to assess the adaptability and efficacy of this model in contemporary Iranian society can pave the way for further development in this field.

**Keywords:** Imam Reza (A.S.), Housing Design, Home, Islamic Architecture, Engineering.



## ابعاد طراحی، ساخت و بهره برداری مسکن در آموزه‌های دینی با تأکید بر تعالیم امام رضا علیه السلام

فائزه قدردان جوان<sup>۱</sup> | مسعود احمدی<sup>۲</sup> | مهلا همدانی<sup>۳</sup>

۱. مدرس و پژوهشگر علوم دینی، کارشناسی ارشد نهج البلاغه، دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام، مشهد، ایران. (نویسنده مسئول)  
Email: fgh.javan@gmail.com

۲. دانش آموخته کارشناسی عمران دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام، مشهد، ایران.

۳. دانش آموخته کارشناسی مترجمی زبان انگلیسی، دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام، مشهد، ایران.

### چکیده

### اطلاعات مقاله

پژوهش حاضر با رویکردی تحلیلی-تفسیری، به بازخوانی مبانی طراحی و ساخت مسکن در چارچوب معماری اسلامی با تأکید بر سیره امام رضا علیه السلام می‌پردازد. در مواجهه با چالش‌های معاصر معماری مسکن از قبیل مصرف‌گرایی، بی‌هویتی و فاصله‌گیری از مفاهیم اصیل زیستی، پرسش اصلی این پژوهش آن است که اصول و مبانی معماری اسلامی در حوزه مسکن بر اساس آموزه‌های رضوی چیست و چگونه می‌توان این اصول را در قالب الگویی متعادل و کاربردی بازتولید نمود؟ در این راستا، با استناد به آیات قرآن کریم، روایات معصومین علیهم السلام و به‌ویژه سیره امام رضا علیه السلام، چارچوبی نظام‌مند ارائه شده که در آن مسکن نه به عنوان پدیده‌ای صرفاً فیزیکی، بلکه به مثابه «کانونی زنده و برکت‌آفرین» تحلیل می‌گردد. یافته‌ها نشان می‌دهد که معماری رضوی بر اصولی چندبعدی استوار است که از جمله آن‌ها می‌توان به قبله‌محوری به عنوان محور سازمان‌دهی فضایی، وسعت متعادل، حفظ حریم خصوصی، سادگی توأم با زیبایی، استحکام و امنیت، و تلفیق کارکردهای مادی و معنوی اشاره کرد. همچنین این پژوهش با نوآوری در تبیین جزئیات طراحی فضاهای داخلی و بیرونی- از جمله آشپزخانه، سرویس‌های بهداشتی و نما- بر اساس متون دینی، الگویی عملیاتی و قابل اجرا پیشنهاد می‌دهد که قابلیت تطبیق با نیازهای مسکن معاصر را دارا است. در نهایت، این تحقیق بر بازخوانی و روزآمدسازی این اصول به عنوان راهبردی برای خلق مسکن پایدار، هویت‌مند و پاسخگو به نیازهای جامعه اسلامی تأکید می‌ورزد.

### نوع مقاله: پژوهشی

### تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۲/۰۹

### تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۰۴/۲۲

### تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۵/۰۷

### تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۰۶/۰۸

**کلیدواژه‌ها:** امام رضا علیه السلام، طراحی مسکن، خانه، معماری اسلامی، مهندسی.



استناد: قدردان جوان، فائزه؛ احمدی درح، مسعود؛ همدانی درح، مهلا. (۱۴۰۴). ابعاد طراحی، ساخت و بهره برداری مسکن مبتنی بر آموزه‌های امام رضا علیه السلام. امام رضا علیه السلام و علوم روز. ۳(۷). ۱۹۴-۱۶۲.

ناشر: دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام



DOI: <https://doi.org/10.22034/ijss.2025.428042.1165>

## ۱. بیان مسئله

مسکن به عنوان یکی از بنیادی‌ترین نیازهای بشری، همواره نقشی محوری در تأمین امنیت و آرامش برای کانون خانواده ایفا نموده است. در منظومه فکری اسلام، این مفهوم فراتر از کارکرد مادی «سرنپناه» تعریف شده و در قرآن کریم به مثابه نعمتی الهی و مایه «سکن» و آرامش معرفی گردیده است: «وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَ يَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ أَصْوَابِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ» (نحل / ۸۰). این آیه شریفه به وضوح بر جایگاه خانه به عنوان محل سکونت و آرامش، و نیز بهره‌گیری از مواهب طبیعی در راستای تأمین ملزومات زندگی تأکید می‌ورزد. بر اساس متون اسلامی، نخستین خانه به دستور مستقیم خداوند و به دست حضرت آدم علیه‌السلام بنا نهاده شد و متعاقباً، مسئولیت خانه‌سازی به عنوان بخشی از مأموریت پیامبران الهی تداوم یافت: «وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّآ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ» (یونس / ۸۷). این آیه نه تنها بر ضرورت تهیه مسکن، بلکه بر نقش محوری جهت‌گیری قبله در سازماندهی فضای زندگی و تبدیل خانه به محیطی برای عبادت دلالت دارد. با این حال، در طول تاریخ شاهد بروز آفات و انحرافات متعددی در عرصه معماری مسکن بوده‌ایم. رویکردهای افراطی از یک سو، به ساخت مساکنی با تجملات فراوان و صرف هزینه‌های مادی و انسانی بی‌حساب انجامیده و از سوی دیگر، نگرش‌های تفریطی و ریاضت‌کشانه، خانواده‌ها را به سکونت در فضاهای نامتناسب و فاقد حداقل استانداردهای زیستی سوق داده است. این دوگانگی افراط و تفریط، سبب شده مسکن از کارکرد اصلی خود - که همانا تأمین آرامش جسمی و روحی و ایجاد بستری برای عبادت و تعالی ساکنان است - فاصله گیرد.

در مواجهه با این چالش، پرسش اصلی پژوهش حاضر این است: اصول و مبانی معماری اسلامی در حوزه مسکن، بر اساس سیره عملی و نظری امام رضا علیه‌السلام چیست و چگونه می‌توان این اصول را در قالب الگویی متعادل و کاربردی، در تقابل با معماری مصرف‌زده و غیربومی عصر حاضر ارائه نمود؟

## ۲. پیشینه پژوهش

در حوزه مطالعات معماری اسلامی، پژوهش‌های متعددی به بررسی نسبت مسکن با مفاهیم اسلامی پرداخته‌اند. از جمله، حمزه‌نژاد و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «شاخص‌های سبک زندگی اسلامی در طراحی مسکن»، به واکاوی فاصله بین شرایط کنونی مسکن با الگوی

مطلوب اسلامی پرداختند. آنان با مطالعه آیات و منابع دینی، کوشیدند تا توصیه‌های اسلامی را به عنوان اصول اساسی طراحی به معماری خانه ایرانی بازگردانند. شاخص‌های استخراجی نهایی در این پژوهش، بر اساس چهارگونه ارتباط انسان «با خود»، «با دیگران»، «با طبیعت» و «با خداوند» دسته‌بندی شد. همچنین، حسین پور و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «ارزیابی مفاهیم اسلامی طراحی مسکن، با هدف بازآفرینی در مسکن معاصر»، به استخراج و ارزیابی الگوهای کیفی مسکن از مفاهیم اسلامی همت گماردند. یافته‌های این تحقیق در دو بخش اصلی «استخراج الگوهای کیفی از مفاهیم اسلامی» و «ارزیابی این الگوواره‌ها بر اساس نیاز مسلمانان معاصر» ارائه گردید.

اگرچه پژوهش‌های پیشین گام‌های ارزشمندی در تبیین نسبت معماری مسکن با مفاهیم اسلامی برداشته‌اند، اما وجه تمایز و گام نوآورانه پژوهش حاضر در ساختار نظام‌مند و جزئی‌نگر آن در بررسی مؤلفه‌های طراحی نهفته است. این تحقیق با استناد مستقیم و انضمامی به آموزه‌های قرآن کریم، روایات ائمه اطهار علیهم‌السلام و به‌ویژه سیره کاربردی امام رضا علیه‌السلام، به شکلی بی‌سابقه به تبیین ملزومات اختصاصی هر یک از فضاها خانه - از ورودی و نشیمن گرفته تا آشپزخانه، سرویس‌های بهداشتی و حتی عناصری جزئی مانند ناودان - می‌پردازد. در این راستا، آیات و روایات نه به صورت کلی، بلکه متناسب با هر بخش از خانه، سازماندهی و تفسیر شده‌اند. این رویکرد، امکان ارائه الگویی عملیاتی، تفکیک‌شده و قابل اجرا را فراهم می‌سازد که می‌تواند به‌طور مستقیم در فرآیند طراحی و اجرای مسکن اسلامی به کار گرفته شود و پاسخی عینی به چالش‌های معماری معاصر باشد.

### ۳. چارچوب نظری و روش پژوهش

چارچوب نظری تحقیق بر این اصل استوار است که «معماری» در منظومه معرفت دینی، فقط پدیده‌ای مادی و کارکردگرا نیست، بلکه تجلی‌گاه مفاهیم متعالی و بستری برای رشد معنوی انسان به شمار می‌رود. بر این اساس، «مسکن» به عنوان بنیادی‌ترین واحد معماری، می‌بایست واجد کیفیاتی باشد که علاوه بر پاسخگویی به نیازهای مادی و روانی ساکنان، زمینه‌ساز تعالی روحی و تقرب به حضرت حق گردد.

مبانی نظری این تحقیق در محورهای کلیدی زیر قابل تبیین است: نخست، تعریف مسکن به مثابه «سکن» در گفتمان قرآنی که هم محل آرامش و امنیت است و هم نعمتی الهی شمرده می‌شود. دوم، تأکید بر اصل اعتدال و پرهیز از افراط و تفریط، به گونه‌ای که معماری مطلوب اسلامی راه میانه را بین رهبانیت منزوی و تجمل‌گرایی قارونی برمی‌گزیند. سوم، توجه به

کار کرد چندساحتی مسکن که همزمان بستری برای عبادت، سکونت، تعاملات خانوادگی و صلح رحم فراهم می‌کند. چهارم، تقدم معنویت بر مادیت در کنار توجه به استحکام و امنیت کالبدی، با تأکید ویژه بر سلامت و پاکیزگی روانی و معنوی فضا. و پنجم، بهره‌گیری از رهیافت امام رضا علیه‌السلام به عنوان الگویی کاربردی که چارچوبی عینی و عملی برای تجسد بخشیدن به این اصول در طراحی مسکن ارائه می‌دهد.

## ۴. مفهوم شناسی

### ۴-۱. بیت (خانه)

در راستای تبیین دقیق مبانی پژوهش، واکاوای مفهوم‌های کلیدی «بیت» و «خانه» از منظر لغوی و اصطلاحی ضروری می‌نماید. «بیت» در اصل به مأوای شبانه انسان اطلاق می‌گردد و به‌مرور، بر هر گونه مسکنی - بدون قید شبانه‌بودن - اطلاق شده است. این واژه دامنه‌ای گسترده دارد و هر گونه سرپناهی، از خانه‌های ساخته‌شده از سنگ و خشت تا چادرهای برپاشده از پشم و کرک را در بر می‌گیرد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۱۵۱). افزون بر این، از «بیت» به جایگاه و محل استقرار یک شیء نیز تعبیر شده است. کاربرد والای این واژه در عنوان «اهل بیت» برای خاندان پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله، بر جایگاه رفیع و قدسی این مفهوم دلالت دارد. موازی با این مفهوم، «خانه» در فرهنگ فارسی به مکانی اطلاق می‌شود که آدمی در آن سکونت می‌گزیند (دهخدا، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۱۰۷۹). این تعریف بر کارکرد اصلی مسکن، یعنی «سکونت» و «اقامت» انسان تأکید می‌ورزد. با تدقیق در این دو تعریف می‌توان دریافت که اگرچه «بیت» در زبان عربی بر جنبه‌های وجودی و حتی قدسی مأوا دلالت دارد، «خانه» در فارسی بر کاربری و سکونتگاه بودن آن تأکید می‌کند. این پژوهش با در نظرگیری هر دو بُعد، مسکن را به عنوان مفهومی فراگیر مورد بررسی قرار می‌دهد که هم شامل کالبد فیزیکی (خانه) است و هم حامل ابعاد معنوی و کارکردی (بیت) می‌باشد. به بیان دیگر، مسکن در این تحقیق هم به عنوان پدیده‌ای مادی و هم به مثابه مفهومی فرهنگی - معنایی در نظر گرفته می‌شود.

## ۵. واکاوای سیره امام رضا علیه‌السلام در معماری مسکن

سیره امام رضا علیه‌السلام به دلیل تلفیق رهنمودهای نظری با مواجهه عینی با چالش‌های مسکن، از جایگاهی بی‌بدیل برخوردار است. رویکرد ایشان به معماری مسکن، صرفاً معطوف به جنبه‌های فنی و زیبایی‌شناختی نبود، بلکه برآمده از جهان‌بینی عمیق دینی و دربرگیرنده ابعاد گوناگون مادی، معنوی، روانی و اجتماعی زندگی بود. امام رضا علیه‌السلام با تبیین و عینیت‌بخشیدن به این مفاهیم کلان، آن‌ها را در قالب شاخص‌هایی عینی و کاربردی برای

طراحی و ساخت مسکن ترسیم نمودند. بر این اساس، «معماری رضوی» را می‌توان معماری تعالی بخش دانست که در آن مؤلفه‌هایی چندبعدی همچون وسعت، زیبایی متعادل، حفظ حریم، استحکام و کارکردهای معنوی جایگاهی محوری می‌یابند. واکاوی سیره ایشان نشان می‌دهد مسکن مطلوب از منظر امام رضا علیه السلام، صرفاً یک سرپناه نیست بلکه «کانونی فعال» است که می‌بایست علاوه بر تأمین نیازهای اولیه سکونتی، بستری برای عبادت، تعالی روحی، تحکیم روابط خانوادگی و تعاملات اجتماعی فراهم آورد.

### ۱-۵. انتخاب موقعیت مکانی خانه

انتخاب صحیح موقعیت مکانی خانه، به عنوان نخستین و بنیادی‌ترین گام در تحقق مسکن اسلامی، از اصولی چندبعدی تبعیت می‌کند. مهم‌ترین شرط در این انتخاب، حلال بودن زمین و مصالح به کار رفته است. بر اساس روایات متعدد، تصرف در زمین غصبی و استفاده از مال حرام در ساخت و ساز، نه تنها عملی گناه آلود است، بلکه طبق فرمایش پیامبر صلی الله علیه و آله، «در ساخت و ساز از حرام پرهیز نمایید؛ چرا که استفاده از حرام در ساخت و ساز، پایه‌های خرابی را در بنا بنیان می‌نهد» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۳، ص ۴۷۲). امام رضا علیه السلام نیز با تأکید بر این اصل اخلاقی می‌فرماید: «اعْلَمُ أَنَّهُ لَا وَرَعَ أَنْفَعُ مِنْ تَجْنِبِ مَحَارِمِ اللَّهِ وَ الْكُفِّ عَنْ أَدَى الْمُؤْمِنِ؛ هیچ خویشتنداری‌ای سودمندتر از دوری از حرام و پرهیز از آزار مؤمنان نیست» (علی بن موسی، ۱۴۰۶، ص ۳۵۶). همچنین پرهیز از مکان‌های نامناسبی چون قبرستان‌ها نیز از توصیه‌های اکید است لذا امام صادق علیه السلام در این راستا فرموده‌اند: «بر روی قبرها خانه نسازید» (طوسی، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۴۶۱).

در بعد زیست محیطی نیز، توجه به کیفیت آب و هوا ضرورتی انکارناپذیر است. امام صادق علیه السلام عوامل پاکی و آلودی سکونتگاه را در سه چیز خلاصه می‌کنند: «هوای پاک، آب گوارا و زمینی که میان دو بلندی قرار دارد» (ابن شعبه، ۱۳۸۷، ص ۲۳۶). فراتر از ملاحظات فیزیکی و حقوقی، بافت اجتماعی و فرهنگی منطقه از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

انتخاب همسایگان و همنشینان صالح، تأثیری مستقیم بر اعتقادات و اخلاق ساکنان دارد. امام رضا علیه السلام با اشاره به این اهمیت می‌فرماید: «صَدِيقُ الْجَاهِلِ فِي تَعَبٍ؛ دوست شخص نادان در رنج و عذاب به سر می‌برد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۵۲). همچنین امام علی علیه السلام در ذیل نامه‌ای به حارث همدانی می‌فرماید: «مسکن خود را در شهرهای بزرگ قرار بده که مرکز اجتماع مسلمانان است و از اقامت در مراکز غفلت و ستمکاری و مناطقی که یاوران در طاعت خدا اندک هستند، پرهیز نما» (طبرسی، ۱۴۱۴، ص ۴۶۰)، بر اهمیت پیوند

با جامعه‌ای فعال و متدین صحه می‌گذارد. بنابراین، تحقیقات پیش از ساخت، باید همه‌جانبه و شامل بررسی شرایط فرهنگی، اعتقادی و اخلاقی منطقه باشد.

در معماری اسلامی، انتخاب محل سکونت تنها به کالبد فیزیکی محدود نمی‌شود، بلکه بافت اجتماعی پیرامون و کیفیت تعامل با همسایگان به عنوان عاملی تعیین‌کننده در تأمین آرامش روانی ساکنان مورد توجه قرار گرفته است. بر این اساس، پیش از انتخاب مسکن، تحقیق درباره همسایگان اقدامی ضروری تلقی می‌شود. چنانکه امام علی علیه‌السلام در خطبه الوسيله می‌فرماید: «پیش از خرید خانه، درباره همسایه آن تحقیق کن» (آمدی، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۵۶۷).

سیره امام رضا علیه‌السلام در انتخاب موقعیت مکانی خانه، از «نظریه یکپارچه‌نگر مسکن» پرده برمی‌دارد که در آن، مکان خانه تنها یک مختصات جغرافیایی نیست، بلکه بستری است که بر تمام ابعاد وجودی ساکنان - از سلامت جسم و آرامش روان گرفته تا اعتقاد و اخلاق - اثر می‌گذارد. تأکید ایشان بر حلال بودن زمین و مصالح، معماری را از نخستین گام به عرصه تقوا و عدالت می‌کشاند و هرگونه تصرف نامشروع را عاملی برای سلب برکت و ویرانی معنوی می‌داند. در کنار این بعد اخلاقی، توجه به معیارهای بهداشتی - اقلیمی (هوا، آب، زمین) نشان از واقع‌بینی و سازگاری دین با فطرت و علم دارد. اما نقطه اوج این نگاه، اهمیت دادن به بوم‌گرایی فرهنگی است؛ خانه‌ای که در مجاورت افراد ناصالح قرار گیرد، حتی با رعایت تمام اصول فنی، نمی‌تواند سکن واقعی باشد.

## ۲-۵. وسعت و مساحت خانه

در منظومه دینی، خانه به عنوان کانون آرامش و سکونت تعریف می‌شود و برخوردار از وسعت کافی از جمله شاخص‌های کلیدی تحقق این آرامش محسوب می‌گردد. در سیره امام رضا علیه‌السلام بر این اصل تأکید شده است: «إِنَّ أَبَا الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ اشْتَرَى دَارًا وَ أَمَرَ مَوْلَى لَهُ أَنْ يَتَحَوَّلَ إِلَيْهَا وَ قَالَ إِنَّ مَنْزِلَكَ ضَيِّقٌ فَقَالَ قَدْ أَحَدْتُ هَذِهِ الدَّارَ أَبِي فَقَالَ أَبُو

الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ كَانَ أَبُوكَ أَحْمَقَ يَنْبَغِي أَنْ تَكُونَ مِثْلَهُ؛ امام رضا علیه‌السلام خانه‌ای خرید و به یکی از وابستگان خود گفت: خانه‌ات محقر و تنگ است، بیا به این خانه‌ای که من خریده‌ام نقل مکان نما. آن مرد گفت: پدرم این خانه را ساخته است. امام رضا علیه‌السلام فرمود: اگر پدرت حماقت کرده باشد، شایسته است که تو نیز حماقت کنی؟» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۵۲۵). این اقدام عملی، نشان‌دهنده اهتمام امام به رفع مضیقه‌های ناشی از مسکن تنگ است. در بیان دیگری، امام رضا علیه‌السلام در پاسخ به پرسش درباره برترین لذت‌های دنیوی،

می فرمایند: «سِعَةُ الْمَنْزِلِ وَ كَثْرَةُ الْمُحِبِّينَ؛ خانه وسیع و دوستان بسیار» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۳، ص ۱۵۲). این روایت، وسعت مسکن رانه تنها یک عامل رفاهی، بلکه جزء عناصر تشکیل دهنده «سعادت» و «خوشبختی» معرفی می کند. کارکردهای وسعت خانه در آموزه‌های رضوی را می توان در چند محور خلاصه کرد: **اول**) سلامت روان زیرا گشودگی فضا به زدودن «غبار غم»، «افسردگی» و «گوشه گیری» کمک می کند، **دوم**) تحکیم روابط اجتماعی زیرا امکان اجرای شایسته سنت «صله رحم» و پذیرایی از مهمان را بدون تنگنا فراهم می سازد، **سوم**) حفظ حریم خصوصی که با پوشاندن عیوب و امور پنهان خانوادگی از دید مهمانان می باشد.

مهمان‌نوازی، به عنوان یکی از مظاهر صله رحم، در سیره رضوی از جایگاه ویژه‌ای در برکت‌زایی مسکن برخوردار است. امام رضا علیه السلام با نقل روایتی از امام علی علیه السلام، الگویی عملی از این مهم ارائه می دهند. در این روایت، حضرت علی علیه السلام پذیرش دعوت مهمانی را منوط به سه شرط می کنند: «مردی امیرالمؤمنین علیه السلام را به میهمانی دعوت کرد. حضرت فرمودند: «دعوت تو را می پذیرم به شرط آن که سه قول به من بدهی.» عرض کرد: آن سه قول چیست ای امیرالمؤمنین؟ امام علیه السلام فرمودند: از بیرون خانه چیزی برابم تهیه نکنی، آنچه در خانه داری از من دریغ‌نمایی، و به خانواده‌ات برای پذیرایی سخت‌گیری» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۲، ص ۴۵۱). این شرط‌ها بر سادگی، صداقت و عدم تکلف در مهمان‌نوازی تأکید دارد، رویکردی که تداوم روابط اجتماعی و برکت‌یابی خانه را تضمین می کند.

با این حال، اصل «وسعت» در آموزه‌های معماری رضوی، مطلق نیست و با قید «اعتدال» و «پرهیز از اسراف» مقید می شود. امام صادق علیه السلام هشدار می دهند: «مَنْ بَنَى فَوْقَ مَسْكَنِهِ كَلَفَ حَمْلَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ هر کس بنایی بیش از نیاز سکونتش بسازد، در روز قیامت مکلف به حمل آن می شود» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۳، ص ۱۵۰). بنابراین، وسعت خانه زمانی مطلوب اسلامی است که در چارچوب «شأن» فرد، «تعداد اعضای خانواده» و «نیاز واقعی» تعریف شود و از حد کفایت فراتر نرود تا مبادا به عاملی برای تکبر، اسراف و حتی سلب آرامش تبدیل گردد. تأکید امام رضا علیه السلام بر وسعت خانه در کنار کثرت محبین، نشان از نگاه سیستماتیک و همه‌جانبه ایشان به مقوله مسکن دارد. از منظر ایشان، خانه فقط یک واحد فیزیکی نیست، بلکه یک «سیستم اجتماعی-روانی» است که کیفیت آن بر کلیت زندگی فرد و تعاملات او اثر مستقیم می گذارد. وسعت فضای سکونتی، بستری برای تحقق دو عنصر حیاتی در سعادت انسان می شود: الف) آرامش درونی (که از طریق رهایی از تنگنای فیزیکی و روانی حاصل می شود) و ب) شکوفایی اجتماعی (که از طریق تسهیل صله رحم و مهمان‌نوازی ممکن می گردد).

این نگاه، پاسخی الهی به نیاز فطری انسان به حریم شخصی و تعامل اجتماعی است. از سوی دیگر، قید «اعتدال» و نهی از ساخت بناهای فراتر از نیاز، معماری را از الگوهای تجمل‌گرایانه و اسراف‌کارانه متمایز می‌سازد. این اصل، ضابطه‌ای کلیدی برای جوامع اسلامی در مواجهه با معماری مدرن است و تأکید می‌کند که توسعه کالبدی مسکن، باید در خدمت اهداف متعالی انسانی باشد، نه نمایش ثروت یا تشفی نفس. بنابراین، اصل وسعت متعادل در سیره امام رضا علیه‌السلام، میان دو مسیر «تنگ‌نظری» و «اسراف‌کاری» راه میانه می‌گشاید و الگویی متوازن برای تحقق «سکن» واقعی ارائه می‌دهد.

### ۳-۵. استحکام و امنیت

در معماری اسلامی، استحکام بنا به عنوان ستون فقرات ایمنی و پایایی شهری شناخته می‌شود که نه تنها ضامن حفظ جان ساکنان در برابر مخاطرات طبیعی است، بلکه شالوده‌ای اساسی برای تحقق آرامش روانی و پایداری اقتصادی به شمار می‌آید. یک سازه مستحکم، سرمایه‌های مادی و معنوی جامعه را از گزند ویرانی مصون می‌دارد و مفهوم سرپناه را به نمادی از تمدنی ماندگار ارتقا می‌بخشد.

این اصل مهم، ریشه در آیات قرآن کریم دارد که به شیوه‌های مختلف بر ایجاد پناهگاه‌های ایمن تأکید می‌ورزند: «وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا؛ و برای شما از کوه‌ها پناه‌گاه‌هایی قرار داد» (نحل/ ۸۱)؛ «وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ؛ و از کوه‌ها خانه‌هایی می‌تراشید، و در آن به عیش و نوش می‌پردازید!» (شعراء/ ۱۴۹) و «تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَادْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ، از دشت‌های آن برای خود قصرها برمی‌گیرید (می‌سازید) و کوه‌ها را برای (ساختن) خانه‌ها می‌تراشید پس نعمت‌های خدا را به یاد آورید» (اعراف/ ۷۴).

این آیات، هدف از استحکام و ایمن‌سازی را محافظت از ساکنان در برابر بلاهای طبیعی و عوامل تهدیدگر بیرونی مشخص می‌کنند. بناهای سست که احتمال خرابی و ریزش در آن‌ها وجود دارد، در تضاد مستقیم با کارکرد اصلی مسکن، یعنی «آرامش‌بخشی» قرار می‌گیرند.

فراتر از ضرورت دنیوی، توجه به استحکام، بعدی اخروی نیز دارد. چنان‌که در روایتی از پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله آمده است: «مَنْ بَنَى بُنْيَانًا بَعِيْرَ ظِلْمٍ وَ لَا اِعْتِدَاءٍ اَوْ غَرَسَ غَرْسًا بَعِيْرَ ظِلْمٍ وَ لَا اِعْتِدَاءٍ كَانَ لَهُ اُجْرًا جَارِيًا مَا اَنْتَفَعُ بِهِ اَحَدٌ مِّنْ خَلْقِ الرَّحْمٰنِ؛ هر کس بتواند بدون ستم و تجاوز، بنایی بسازد یا همچنین بدون ستم و تجاوز، درختی در زمین بنشاند، پاداشی جاری دارد که تا یکی از بندگان خدای رحمان از آن (بنا، خانه، درخت) استفاده کند، به او داده خواهد شد» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۳، ص ۴۶۰). بر این اساس، ساخت خانه‌ای مستحکم - که به دلیل دوام

بیشتر، برای نسل‌های بعدی نیز قابل استفاده است - برای سازنده آن پاداشی جاودان در پی خواهد داشت و معماری را به عبادتی ماندگار تبدیل می‌کند.

تأکید بر استحکام و امنیت در معماری اسلامی، از منظر امام رضا علیه السلام و متون دینی، نشان‌دهنده نگاهی همه‌جانبه به «حق سکونت» است. در این نگاه، امنیت فیزیکی تنها شرط اولیه نیست، بلکه پیش‌نیاز ضروری برای تحقق «آرامش روانی» - که هدف غایی مسکن است - محسوب می‌شود. این اصل، مسئولیت‌پذیری انسان در قبال حفظ جان و مال به عنوان امانت الهی را گوشزد می‌کند. پیوند زدن استحکام بنا با «اجر اخروی» در روایت نبوی، نگرش اسلامی به معماری را به خوبی نمایان می‌سازد: ساخت‌وساز، عملی دنیوی نیست، بلکه «عبادی ماندگار» است که اثر آن تا آخرت تداوم می‌یابد. این امر، انگیزه‌ای فراتر از منافع مادی کوتاه‌مدت در سازندگان ایجاد می‌کند و کیفیت‌سازی را به ارزشی اخلاقی تبدیل می‌نماید. در مواجهه با مسکن‌های بی‌دوام معاصر، این سیره، لزوم بازگشت به اصولی را خاطر نشان می‌سازد که در آن، ایمنی و پایداری، بخشی جدایی‌ناپذیر از هویت مسکن اسلامی است.

#### ۴-۵. سادگی و پرهیز از تجمل

در معماری مبتنی بر سیره رضوی، اصل سادگی و پرهیز از تجملات غیرضروری، به عنوان عاملی برای تسهیل روابط اجتماعی و تحکیم صله رحم مورد تأکید قرار گرفته است. روایاتی از معصومان علیهم السلام بر ساده‌زیستی در مناسبات خانوادگی تأکید دارند، از جمله پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله که می‌فرمایند: «صَلُّوا أَرْحَامَكُمْ وَ لَوْ بِالسَّلَامِ؛ پیوند با خویشان را حفظ کنید، هر چند با سلام کردن باشد» (ابن شعبه، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۵۷). امام رضا علیه السلام نیز در بیانی کاربردی می‌فرمایند: «صِلْ رَحِمَكَ وَ لَوْ بِشَرِبَةِ مِنَ الْمَاءِ وَأَفْضَلُ مَا تُوصَلُ بِهِ الرَّحِمُ كَفِ الْأَذَى؛ پیوند خویشی نگه دار (و صله رحم به جای آب) گرچه با جرعه ای آب باشد. بهترین وسیله ای که با آن صله رحم به جای آورده می‌شود، خودداری از آزار رساندن به خویشاوندان است» (قمی، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۵۱۴).

بر این اساس، ساده‌سازی مراودات، زمینه‌ساز تداوم و تعمیق پیوندهای خویشاوندی است و تجمل‌گرایی در خانه و ساخت و طراحی آن می‌تواند به عنوان مانعی در راه این سنت حسنه عمل کند. امام رضا علیه السلام در تبیین فلسفه دوری از تجمل و روی آوردن به قناعت می‌فرمایند: «الْقَنَاعَةُ تَجْمَعُ إِلَى صَيَانَةِ النَّفْسِ وَ عَزِّ الْقُدْرَةِ وَ طَرِحَ مَوْنَةَ الْإِسْتِكْثَارِ وَ التَّعَبُّدَ لِأَهْلِ الدُّنْيَا وَ لَا يَسْلُكُ طَرِيقَ الْقَنَاعَةِ إِلَّا رَجُلَانِ إِمَّا مُتَعَبِّدٌ يَرِيدُ أَجْرَ الْآخِرَةِ أَوْ كَرِيمٌ يَتَنَزَّهُ عَنِ لُثَامِ النَّاسِ؛ قناعت روح انسان را از خطا و لغزش حفظ می‌کند و باعث می‌شود انسان ثروت جمع

نکند و خود را فرومایه و پست نکند. فقط دو نفر قناعت را در پیش می گیرند، کسی که دنبال آخرت است و به ثروت ناچیز دنیا بسنده می کند و شخص سخاوتمندی که نمی خواهد خود را به مادیات و حرص و طمع دنیا آلوده کند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۵۳). از نگاه ایشان، قناعت موجب حفظ کرامت نفس و استقلال فردی می گردد.

با این حال، اسلام نگاهی متعادل به زیبایی دارد. همان گونه که امام صادق علیه السلام می فرمایند: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ يَرَى أَثَرَ النَّعْمَةِ عَلَى عَبْدِهِ؛ خداوند دوست دارد وقتی نعمتی را بر بنده اش ارزانی داشت، آن را در وی ببیند» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۴۳۸). این مطلوبیت زیبایی، در قرآن نیز مورد اشاره قرار گرفته است: «وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِيُؤْتِيَهُمْ سُقْفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ؛ اگر تمکن کفار از مواهب مادی سبب نمی شد که همه مردم امت واحد گمراه شوند، ما برای کسانی که به خداوند رحمان کافر می شدند خانه هایی قرار می دادیم با سقف هایی از نقره و نردبان هایی که از آن بالا روند» (زخرف/۳۳). بنابراین، زیبایی و آراستگی متعادل در مسکن، امری مطلوب و همسو با فطرت انسانی است، به شرط آنکه به «تجمل گرایی افراطی» و الگوهای اسراف کارانه ای که نماد استکبار و غفلت از خداوند است (مانند معماری فرعون)، مبدل نگردد. امام رضا علیه السلام نیز به طور مشخص بر این اصل صحه گذاشته و می فرمایند: «أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يُحِبُّ الْجَمَالَ وَالتَّجَمُّلَ وَيُبْغِضُ الْبُؤْسَ وَالتَّبَاؤُسَ؛ خداوند بزرگ، زیبایی و آراستگی را دوست دارد و فقر و فقرنمایی را دشمن دارد» (علی بن موسی، ۱۴۰۶، ص ۳۵۴).

با این حال، زیبایی در این منظومه فکری، مقید به قید اعتدال است و نباید به تجمل گرایی افراطی و خودنمایی مبدل گردد. قرآن کریم در آیات ۳۳ تا ۳۵ سوره زخرف، با اشاره به خانه های مجلل و تزیین شده با نقره برای کافران، تصریح می کند که «إِنْ كُلِّ ذَلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا؛ تمام اینها بهره زندگی دنیاست» تمامی اینها بهره ای ناچیز از زندگی دنیاست. این آیات، به وضوح الگوی معماری «فرعونی» و «قارونی» - که نماد غرور، اسراف و غفلت از خداوند است - را نفی می کند. بر این اساس، در معماری اسلامی، آراستگی طبیعی و متعادل که بیانگر شکر نعمت های الهی و ایجاد نشاط بصری است، بر تزیینات مصنوعی، پرهزینه و نمایشی ترجیح داده می شود. زیبایی مطلوب، زیبایی است که در خدمت آرامش و تعالی باشد، نه آنکه خود به هدف نهایی و عامل غفلت تبدیل شود.

سیره امام رضا علیه السلام در باب سادگی، ارائه دهنده یک «نظریه تعادل» در معماری مسکن است. این نگاه، تقابل کاذب بین «زهده گرای خشک» و «تجمل گرایی مبتذل» را رد می کند و به جای آن، بر سادگی مبتنی بر کرامت و زیبایی عاری از تکبر تأکید می ورزد. پیوندی که ایشان

بین سادگی مسکن و تسهیل صله رحم برقرار می‌کنند، نشان می‌دهد که معماری، یک سیستم اجتماعی متأثر از کالبد فیزیکی است. فضای ساده و بی‌آلایش، مانع از ایجاد حاشیه‌های روانی و اقتصادی برای دید و بازدیدها می‌شود و ارتباطات خویشاوندی را تسهیل می‌نماید. از سوی دیگر، با پذیرش «زیبایی» به عنوان امری فطری و مطلوب، از ورود به رهبانیت منزجرکننده نیز پرهیز می‌شود. بنابراین، معماری رضوی در این حوزه، بر یافتن نقطه تعادل میان انزواگرایی ریاضت‌مآبانه و مصرف‌گرایی نمایشی تأکید دارد؛ معماری که در آن، زیبایی و سادگی، هر دو در خدمت اهداف متعالی زندگی قرار می‌گیرند.



تصویر ۱: خانه‌ای ساده، زیبا و به دور از تجملات

## ۵-۵. مزین کردن خانه با اذکار و نام‌های مقدس

در معماری معاصر، شاهد افول به‌کارگیری عناصر معنوی همچون آیات قرآن کریم و اسامی ائمه اطهار علیهم‌السلام در تزیینات بنا (نظیر کاشی‌کاری و کاغذدیواری) هستیم؛ امری که در معماری سنتی اسلامی، به‌ویژه در سردر منازل، از جایگاهی رفیع برخوردار بود. این تغییر، به جایگزینی طرح‌های غالباً بی‌هویت و وارداتی به جای نمادهای اصیل دینی انجامیده است. در برابر این رویکرد، امام رضا علیه‌السلام با استناد به روایتی از پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله، بر نقش محوری وجود نام‌های مقدس در خانواده تأکید می‌ورزند. «الْبَيْتُ الَّذِي فِيهِ مُحَمَّدٌ يُصْبِحُ

أَهْلُهُ بِخَيْرٍ وَ يُمْسُونَ بِخَيْرٍ؛ خانه‌ای که در آن نام محمد صلی الله علیه و آله باشد، اهل آن خانه صبح و شام در خیر و نیکی به سر می‌برند» (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۲۱، ص ۳۹۴)، امری که در فضا سازی خانه و ابنیه نیز قابل تعمیم و تطبیق و گسترش است. بر این اساس، نصب و نگارش نام‌های مقدس در حریم خانه، تنها یک تزئین بصری محسوب نمی‌شود، بلکه عاملی فعال در معنویت‌بخشی به فضای زندگی، زمینه‌سازی برای نزول خیر و برکت الهی و تأمین آرامش روانی ساکنان است.

نام‌های مقدس، به مثابه «یادآورهای بصری» دائم، خاطر ساکنان را به خدا و اولیای الهی متوجه ساخته و بر کیفیت معنوی زیست‌آنان تأثیر مستقیم می‌گذارند. این امر، پاسخی الهی به نیاز فطری انسان به تعلق خاطر و هویت‌یابی در محیط زندگی است. در مقابل معماری سکولار که خانه را به کالایی بی‌هویت تقلیل می‌دهد، این سیره، مسکن را به عرصه‌ای برای تجلی باورها و عاملی برای تربیت‌پذیری تبدیل می‌کند. بنابراین، بازگشت به این اصل، راهبردی برای مقابله با بی‌هویتی در معماری معاصر و احیای نقش تربیتی مسکن است.

سیره رضوی، حتی برای خروج از خانه نیز آدابی مبتنی بر توکل و یاد خدا مقرر می‌دارد. امام رضا علیه السلام از پدر بزرگوارشان نقل می‌کنند که هنگام خروج از خانه اینگونه دعا می‌خواندند: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، خَرَجْتُ بِحَوْلِ اللَّهِ وَقُوَّتِهِ، لَا يَحُولُ مِنِّي وَ قُوَّةٌ، بَلْ يَحُولُكَ وَ قُوَّتُكَ يَا رَبِّ مُتَعَرِّضًا لِرِزْقِكَ، فَأَتِنِّي بِهِ فِي عَافِيَةٍ؛ پدرم امام موسی بن جعفر علیهما السلام هنگامی که از خانه اش بیرون می‌شد می‌فرمود: به نام خداوند بخشنده مهربان به اراده و قوه الهی، نه به اراده و قدرت خودم بلکه به اراده و قدرت تو ای خدای بزرگ در راه طلب روزی از منزل خارج می‌شوم، پس در نهایت سلامتی مرا به خانه ام برگردان» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۳، ص ۱۷۱). این دعا، خروج برای طلب روزی را به اراده الهی مستند می‌سازد و بازگشت سالم به خانه را از خدا مسئلت می‌کند. رعایت این ادب، پشتوانه‌ای معنوی برای فعالیت‌های بیرون از خانه فراهم کرده و پیوند ساکنان با حریم امن مسکن را استمرار می‌بخشد. امام رضا علیه السلام با تبیین نقش مسکن در برکت‌آفرینی، در حقیقت «نظریه مسکن به مثابه یک موجود زنده معنوی» را ارائه می‌دهند. در این نگاه، برکت تنها یک مفهوم انتزاعی نیست، بلکه جریانی سیال است که از طریق رفتارهای ساکنان در کالبد خانه جاری می‌شود. خانه از یک شیء منفعل، به یک شریک فعال در زندگی معنوی تبدیل می‌گردد. سه محور اصلی این نظریه عبارتند از: نخست، برکت از طریق تعامل اجتماعی (مهمان‌نوازی)، که خانه را به کانونی برای مهرورزی و شکستن حریم خودخواهی تبدیل می‌کند. دوم، برکت از طریق ارتباط با خدا (نماز شب)، که با نورانی کردن فضای خانه، آن را از حضور شیاطین پاک کرده و زمینه نزول

رحمت را فراهم می‌سازد.

سوم، برکت از طریق توکل و آگاهی دائمی (آداب خروج)، که پیوند ساکنان با خانه را به فضایی فراتر از دیوارها گسترش داده و کل مسیر زندگی را تحت پوشش دعا قرار می‌دهد.



تصویر ۲: سر در مزین شده به حدیث شریف سلسله الذهب

## ۶-۵. قبله محوری

اصل «قبله محوری» به عنوان رکنی بنیادین در سازماندهی فضای مسکن اسلامی شناخته می‌شود. این اصل که ریشه در متون اصیل دینی دارد، صرفاً به تعیین جهت عبادت محدود نبوده و به عنوان محوری برای سامان‌دهی کلیت فضای زندگی عمل می‌کند. شاهد این مدعا، آیه

شریفه‌ای است که خطاب به پیامبر رحمت صلی الله علیه و آله نازل شده است:

«قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ»؛ ما [به هر سو] گردانیدن رویت در آسمان را نیک می‌بینیم پس تو را به قبله‌ای که بدان خشنود شوی برگردانیم بنابراین روی خود را به سوی مسجد الحرام کن و هر جا بودید روی خود را به سوی آن بگردانید» (بقره/۱۴۴) این آیه دلالت بر آن دارد که خانه‌های مؤمنان می‌بایست به گونه‌ای طراحی شوند که «قبله» به عنوان کانون و جهت اصلی معماری در نظر گرفته شود.

قبله، نشانه و مظهر توحید و آرم و نشانه مسلمانان است. در نهج البلاغه از کعبه به عنوان علم

یعنی پرچم و نشانه آشکار اسلام یاد شده است. بتپرستان و ستاره پرستان هنگام نیایش، به سوی بت و یا ستاره و ماه توجّه می کردند، اما اسلام توجّه به خانه خدا را به جای آن قرار داد و روی کردن به سوی قبله را نشانه توجّه به خدا شماره کرده است. در روایات می خوانیم: پیامبر صلی الله علیه و آله معمولاً رو به قبله می نشستند و سفارش کرده اند به سوی قبله بخوابید و بنشینید و حتی رو به قبله نشستن، عبادت شمرده شده است. قبله، جایگاه و احترام خاصی دارد و در بعضی اعمال، توجّه به آن واجب است. برای مثال نمازهای واجب باید رو به قبله خوانده شود. ذبح حیوان و دفن میت، باید به سوی قبله باشد. در مستراح رو به قبله یا پشت به قبله نشستن حرام است. قابل توجّه و دقت است که خداوند، روی کردن مردم به قبله را قدم نخستین برای اتمام نعمت و فتح مکه را قدم دیگر و تعیین و معرفی رهبر را آخرین قدم در اتمام نعمت بیان می کند.

این امر، تأثیر خود را نه تنها در جهت گیری فیزیکی بنا، که در استقرار فضاهای داخلی، نحوه چیدمان و حتی تزئینات نیز نشان می دهد. از منظر اجتماعی، این جهت داری واحد، نماد عینی «وحدت» و «انسجام جامعه اسلامی» است و در تقابل با الگوهای پراکنده و فردگرایانه قرار می گیرد. این نگرش با تأکیدات اسلام بر تحکیم روابط اجتماعی همسو است، چنانکه امام رضا علیه السلام می فرماید: «صَلَةُ الْأَرْحَامِ وَ حُسْنُ الْخَلْقِ زِيَادَةٌ فِي الْإِيمَانِ؛ حفظ پیوند خانوادگی و اخلاق نیکو ایمان را افزایش می دهد» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۵، ص ۲۴۷). در چنین زیست جمعی، خانه ها در مجاورت و تعامل با یکدیگر قرار می گیرند.

در سطح کاربردی، این اصل در سنت معماری اسلامی به صورت عینی تجلی یافته است. برای نمونه، نقل شده که خانه امام صادق علیه السلام در سمت قبله به آیات قرآن کریم آراسته بود (ستوده نیا و همکاران، ۱۳۹۴) که نشان از تلفیق جنبه های معنوی و کارکردی دارد. افزون بر این، جهت گیری قبله - که در نیمکره شمالی عموماً به سمت جنوب است - امکان بهره گیری بهینه از نور خورشید و تأمین روشنایی طبیعی را فراهم ساخته که علاوه بر فواید بهداشت روانی، در تأمین ویتامین D ساکنان نیز مؤثر است. بنابراین، قبله محوری در معماری اسلامی، فراتر از یک دستور شرعی صرف، واجد حکمت هایی اقلیمی، اجتماعی و روان شناختی است. اصل قبله محوری از منظر امام رضا علیه السلام و متون اسلامی، معماری مسکن را به یک «عمل عبادتی» و «هویت ساز جمعی» ارتقا می دهد. این اصل با تبدیل خانه به محوری هم جهان با کعبه، به فضای زندگی «معنا» بخشیده و آن را از حالتی تصادفی و صرفاً کاربردی خارج می سازد. تأکید بر این محوریت، خلق یک «نظم فضایی الهی» را موجب می شود که زندگی فردی و اجتماعی را در جهت واحدی هم سو می کند. از سوی دیگر، این اصل با هوشمندی،

«کارکرد معنوی» و «منفعت مادی» را تلفیق می‌کند و نشان می‌دهد که تعالیم دینی در جهت تأمین جامع مصالح مادی و معنوی انسان است. بنابراین، قبله محوری صرفاً یک تنظیم فیزیکی نیست، بلکه کلیدی برای ایجاد «سکونتگاه الهی» است که هم پاسخگوی نیاز فطری بشر به معنویت است و هم نیازهای طبیعی او به نور، گرما و سلامت را برطرف می‌سازد.

امام رضا علیه السلام با اشاره به فضیلت نماز شب، بر نقش آن در نورانیت بخشیدن به مسکن تأکید می‌ورزند. ایشان می‌فرماید: «عَلَيْكُمْ بِصَلَاةِ اللَّيْلِ، فَمَا مِنْ عَبْدٍ يَقُومُ آخِرَ اللَّيْلِ فَيُصَلِّي ثَمَانَ رَكَعَاتٍ وَ رَكَعَتِي الشَّفَعِ وَ رَكَعَةَ الْوُتْرِ، وَ يَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِي قُنُوتِهِ سَبْعِينَ مَرَّةً، إِلَّا أُجِيبَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَ مِنْ عَذَابِ النَّارِ، وَ مُدَّ لَهُ فِي عُمُرِهِ، وَ وَسَّعَ عَلَيْهِ فِي مَعِيشَتِهِ.» سپس حضرت علیه السلام افزودند: «إِنَّ الْبَيْتَ الَّتِي يُصَلِّي فِيهَا بِاللَّيْلِ تَزْهَرُ نُورُهَا لِأَهْلِ السَّمَاءِ كَمَا يَزْهَرُ نُورُ الْكَوَاكِبِ لِأَهْلِ الْأَرْضِ؛ بر شما باد به نماز شب. هیچ بنده‌ای نیست که در آخر شب برخیزد و هشت رکعت نماز شب، دو رکعت شفع و یک رکعت وتر بخواند و در قنوتش هفتاد بار استغفار کند، مگر اینکه از عذاب قبر و عذاب دوزخ در امان مانده، عمرش طولانی شده و در زندگی اش گشایش می‌یابد. سپس امام علیه السلام فرمودند: خانه‌هایی که در آنها نماز شب خوانده می‌شود، نورشان برای اهل آسمان می‌درخشد، همان گونه که نور ستارگان برای اهل زمین می‌درخشد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۸۷، ص ۱۶۱). بر اساس این بیان، خانه‌ای که در آن نماز شب خوانده می‌شود، نه تنها برای ساکنانش برکت‌های مادی و معنوی (مانند گشایش در روزی و طول عمر) به ارمغان می‌آورد، بلکه خود به کانونی نورانی تبدیل می‌شود که حضورش برای عالم ملکوت آشکار است.

#### ۷-۵. تعامل مناسب با همسایگان و محیط اجتماعی

رعایت حریم‌های معماری به منظور صیانت از حریم خصوصی خانواده‌ها، از ارکان ارتباط سالم در بعد کالبدی خانه است. طراحی ساختمان‌ها باید به گونه‌ای باشد که از مشرف بودن و ایجاد امکان نظارت بر حریم دیگران پرهیز شود؛ امری که در صورت عدم رعایت، می‌تواند به مزاحمت‌های اخلاقی و اختلال در آرامش جمعی بینجامد. اهمیت این اصل تا بدانجاست که در روایات، از مسدود یا تخریب ساختمان‌های مشرف در عصر ظهور به عنوان یکی از اقدامات حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف یاد شده است (مفید، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۳۸۵).

وجود همسایگان صالح، امنیت، آسایش خاطر و تقویت روحیه ساکنان را در پی دارد. این رابطه، مسئولیت‌هایی دوسویه ایجاد می‌کند. از یک سو، قرآن کریم در آیه ۳۶ سوره نساء می‌فرماید: «وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ بِذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ

الْمَسَاكِينِ وَ الْإِجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْجَارِ الْجُنُبِ وَ الصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ وَ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا؛ و خدا را پیرستید و هیچ چیز را همتای او قرار ندهید و به پدر و مادر، نیکی کنید؛ همچنین به خویشاوندان و یتیمان و مسکینان، و همسایه نزدیک، و همسایه دور، و دوست و همنشین، و واماندگان در سفر، و بردگانی که مالک آنها هستید؛ زیرا خداوند، کسی را که متکبر و فخر فروش است، و از ادای حقوق دیگران سرباز می‌زند، دوست نمی‌دارد» (نساء / ۳۶). از سوی دیگر، سنت عملی معصومان علیهم‌السلام از جمله سخن امام رضا علیه‌السلام به نقل از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله این است که «إِذَا طَبَخْتَ شَيْئًا فَأَكْثِرِ الْمَرْقَةَ فَإِنَّهَا أَحَدُ اللَّحْمَيْنِ وَ اغْرِفْ لِلْجِيرَانِ فَإِنَّ لَمْ يُصَيَّبُوا مِنَ اللَّحْمِ يُصَيَّبُوا مِنَ الْمَرْقِ؛ هر گاه خواستی غذایی [برای خیرات] پزی، آبگوشت زیاد پز زیرا یکی از دو غذای گوشتی است، و برای همسایگان هم بردار؛ پس اگر گوشت به آنان نرسید، آب گوشت به ایشان خواهد رسید» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۷۳) الگویی ملموس از همبستگی اجتماعی ارائه می‌دهد.

سیره امام رضا علیه‌السلام و متون اسلامی، با محوریت دادن به حق همسایه، معماری مسکن را از حصار فردگرایی محض خارج ساخته و به آن بعدی اجتماعی-اخلاقی می‌بخشد. در این نگاه، خانه تنها ملک شخصی فرد نیست، بلکه جزئی از یک پیکره اجتماعی به نام محله است که کیفیت روابط در آن، بر سکن و آرامش همه ساکنان اثر مستقیم دارد. تأکید بر تحقیق پیش از خرید و توصیه به احسان عملی، نشان می‌دهد که این رابطه، تصادفی یا حاشیه‌ای نیست، بلکه شالوده‌ای برنامه‌ریزی شده برای تحقق جامعه‌ای مبتنی بر تعاون و امنیت اخلاقی است. از سوی دیگر، منع مشرف‌سازی در معماری، تجسم کالبدی همین احترام متقابل است؛ دیوارها و پنجره‌ها نه تنها برای درون، که برای حریم بیرون نیز مسئولیت‌آفرین هستند. بنابراین، معماری رضوی، «هنر ایجاد تعادل» بین خلوت فردی و تعامل اجتماعی است.

## ۸-۵. حفظ حریم از طریق طراحی دیوارها

در معماری مبتنی بر آموزه‌های اسلامی، حفظ حریم خصوصی خانواده از طریق طراحی هوشمندانه عناصر ساختمانی، امری اساسی است. در معماری معاصر، شاهد تمایل به حذف یا کوتاه‌سازی دیوارها، گسترش پنجره‌های وسیع، طراحی فضاهای کاملاً باز و استفاده از رده‌های تزئینی به جای حصارهای کارآمد هستیم. این رویکرد، مرز مشخص بین حریم داخلی خانه و فضای عمومی بیرون را مخدوش ساخته و با اصل «حیا» که از مؤلفه‌های ایمان شمرده شده است - چنانکه پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمودند: «الْحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ فَمَنْ لَا

حَيَاءٌ لَهُ لَا خَيْرَ فِيهِ وَلَا إِيمَانَ لَهُ؛ حیا از نشانه‌های ایمان است، و کسی که حیا ندارد، ایمان ندارد و خیری در او نیست» (دیلمی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۱۱۱) - در تعارض قرار می‌گیرد.

پیامد این طراحی، تنها مسئله بصری نیست بلکه به مفاسد اجتماعی مشخصی می‌انجامد. بالکن‌های مشرف به معابر عمومی می‌توانند به محلی برای خودنمایی یا چشم‌چرانی تبدیل شوند و تزیینات داخلی نامناسب (مانند آینه کاری در مکان‌های خاص) نیز می‌توانند دامنه دید به فضاهای خصوصی را افزایش دهند. اهمیت این اصل تا آنجاست که در روایات مربوط به دوران ظهور حضرت عجل الله تعالی فرجه الشریف آمده است: «يَسُدُّ كُلَّ جَنَاحٍ وَ كَنِيفٍ وَ مِيزَابٍ إِلَى الطَّرِيقِ؛ تمامی بالکن‌ها، توالتها و ناودان‌هایی که به معابر عمومی مشرف هستند، مسدود می‌شوند» (مفید، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۳۸۵). این اقدام، نشان‌دهنده ضرورت بازنگری اساسی در الگوهای رایج طراحی است که حریم‌ها را نادیده می‌گیرند. بنابراین، طراحی دیوارها، پنجره‌ها و نماها در معماری اسلامی، باید به گونه‌ای باشد که در عین تأمین نور و تهویه لازم، حیا و امنیت روانی ساکنان را به طور کامل تضمین نماید.

متون دینی با پیوند «حیا» و «معماری»، خانه را به دژ امنی برای عفت و کرامت انسانی تبدیل می‌کنند. در این نگاه، دیوار تنها یک عنصر سازه‌ای نیست بلکه نماد مرز اخلاق و حریم است. طراحی‌های معاصر با شفافیت افراطی و حذف مرزهای داخلی، ناخواسته فضایی می‌آفرینند که نگاه را به حریم خصوصی تسری می‌دهد و آرامش ناشی از خلوت خانوادگی را سلب می‌کند. تأکید بر مسدود کردن ناودان‌های مشرف به معابر در عصر ظهور، نشان می‌دهد این مسئله، تنها یک ترجیح زیباشناختی نیست، بلکه یک «اصل تربیتی-اجتماعی» حیاتی است. معماری رضوی با این اصل، در تقابل با معماری سکولار قرار می‌گیرد که فرد را در معرض دید همگان قرار می‌دهد. بنابراین، حفظ حریم از طریق طراحی، پاسخی معماری به نیاز فطری بشر به امنیت، خلوت و حفظ شوون است و تخطی از آن، بهره‌وری از مسکن را به سطحی نازل تقلیل می‌دهد.



تصویر ۳: طراحی پنجره‌های خانه به گونه‌ای است که وسعت دید از بیرون به داخل خانه را کاهش می‌دهد.

### ۹-۵. تناسب ارتفاع خانه

در معماری مبتنی بر سیره اهل بیت علیهم السلام، تناسب ارتفاع خانه از جمله اصول کلیدی در طراحی داخلی محسوب می‌شود که علاوه بر ابعاد کالبدی، بر مسائل روان‌شناختی و اجتماعی نیز تأثیر مستقیم دارد: «سَمَكُ الْبَيْتِ سَبْعَةُ أَذْرُعٍ أَوْ ثَمَانُ أَذْرُعٍ فَمَا فَوْقَ ذَلِكَ فَمَحْضَرٌ لِلشَّيَاطِينِ؛ بلندی و ارتفاع خانه باید هفت یا هشت ذراع باشد که بیشتر از آن مسکن شیطان خواهد بود» (طبرسی، ۱۳۷۰، ص ۱۲۶). این روایت، بیانگر آن است که ارتفاع بیش از حد متعارف، نه تنها فاقد فایده است بلکه می‌تواند آثار نامطلوبی به همراه داشته باشد.

از سوی دیگر، رعایت حقوق همسایگان به عنوان اصلی اخلاقی و اجتماعی، در کلام امام رضا علیه السلام مورد تأکید فراوان قرار گرفته است. ایشان با استناد به سیره پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرمایند: «لَيْسَ مِنْكُمْ مَنْ لَمْ يَأْمَنْ جَارَهُ بِوَأْتَقَهُ؛ از ما نیست هر کسی که همسایه او از بلاهای او ایمن نباشد» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۲۴). بر این اساس، ساخت و سازهای بلندمرتبه‌ای که موجب محرومیت همسایگان از نور، هوا و امنیت می‌شوند، در تعارض آشکار با این اصل قرار دارند.

از رسول خدا صلی الله علیه و آله آمده است که ساختمان بلند مرتبه، حقوق همسایگان را ضایع می‌سازد. ایشان از مردی انصاری که در مدینه ساختمان بلندی ساخته بود، روی گردانده و فرمودند: «چنین بناهای بلندی برای دیگر ساختمان‌های محل، زحمت و مزاحمت ایجاد کرده و جریان هوا و نور را از آنان دریغ می‌دارد» (طبرسی، ۱۳۷۰، ص ۱۲۶).

بر اساس برخی تفاسیر، ارتفاع نامتعارف خانه می‌تواند زمینه‌ساز حضور موجودات مودی گردد و راه کار شرعی مقابله با آن، نصب آیة‌الکرسی در مکان‌های دارای ارتفاع بیش از حد مجاز ذکر شده است (مجلسی، ۱۳۶۲، ج ۳، ص ۱۵۱). بنابراین، تناسب ارتفاع در معماری اسلامی، تلفیقی از ملاحظات فنی، اخلاقی و معنوی است. در سیره امام رضا علیه السلام، تناسب ارتفاع خانه تنها یک توصیه فنی نیست، بلکه تجلی‌گاه عدالت فضایی و حفظ حقوق همسایگی است. تأکید بر ارتفاع معین، هم‌زمان سه هدف را دنبال می‌کند: نخست، ایجاد تعادل اقلیمی و صرفه‌جویی در انرژی از طریق کنترل حجم هوای داخلی. دوم، تحقق عدالت اجتماعی با جلوگیری از تضییع حقوق همسایگان در برخورداری از نور و هوا. سوم، تأمین امنیت روانی با پرهیز از فضاهای بی‌مقیاس که در روایات، محل تجمع پلیدی‌ها شمرده شده‌اند. این نگاه، در تقابل کامل با معماری مبتنی بر خودنمایی و بلندپروازی‌های فردی قرار دارد که در آن، حق همسایه قربانی می‌شود. بنابراین، اصل تناسب ارتفاع، حلقه‌ای ارتباطی بین «معماری»، «اخلاق» و «عبادت» ایجاد می‌کند و مسکن را به فضایی متعادل برای تعالی فرد و جامعه تبدیل می‌نماید.

## ۱۰-۵. جایگاه آشپزخانه

آشپزخانه به عنوان فضایی کاربردی برای تهیه غذا و آماده‌سازی پذیرایی، عمدتاً محل فعالیت بانوان خانه است. در معماری معاصر، گرایش به سمت طراحی‌های باز و عیان (مانند مدل جزیره‌ای) موجب شده تا حریم فعالیت‌های انجام‌شده در آن در معرض دید قرار گیرد. برای طراحی آشپزخانه در چارچوب معماری اسلامی، می‌توان به آیه ۲۶ سوره ذاریات استناد کرد که از اقدام حضرت ابراهیم علیه السلام در نهان سخن می‌گوید: «فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينًا؛ در نهان و با شتاب نزد کسان خود رفت و گوساله‌ای فربه آورد». این آیه بر پنهان‌بودن فضای تهیه غذا از دید مهمانان دلالت دارد. بر این اساس، آشپزخانه می‌بایست به صورت محفوظ و جداشده از فضاهای عمومی و پذیرایی طراحی گردد.

این طراحی چند کارکرد مهم دارد: اول) صیانت از حیا و عفت بانوان و عمل به توصیه‌های ائمه علیهم السلام در جهت حفظ کرامت آنان، دوم) جلوگیری از انتشار بوی غذا در کل فضای مسکن که از آداب پذیرایی در منابع اسلامی شمرده شده است (طبرسی، ۱۳۴۷) و سوم) تحقق ادب میزبانی، به گونه‌ای که میزبان بتواند بدون ایجاد مزاحمت برای مهمان، به آماده‌سازی پردازد. این نگاه، با تأکید امام رضا علیه السلام بر جایگاه رفیع زنان و لزوم خوشحال کردن آنان کاملاً همسو است که می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَىٰ عَلَىٰ الْإِنَاثِ أَرْأَفُ مِنْهُ عَلَىٰ الذُّكُورِ وَ مَا مِنْ رَجُلٍ يَدْخُلُ فَرْحَةً عَلَىٰ امْرَأَةٍ بَيْنَهُ وَ بَيْنَهَا حُرْمَةٌ إِلَّا فَرَّحَهُ اللَّهُ

تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ خداوند متعال به دختران مهربان تر است تا پسران. و هر مردی که زن محرمی را خوشحال کند خداوند در روز قیامت آن مرد را خوشحال خواهد نمود» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۶). بنابراین، طراحی محفوظ آشپزخانه، تجلی بخش احترام به حریم زن و خانواده در معماری است.

تعالیم دینی با تفکیک فضای آشپزخانه، در حقیقت به حق خلوت و کرامت بانوان در معماری تجسم می‌بخشند. این نگاه، کارکرد آشپزخانه را از یک آشکارگاه نمایشی به یک کارگاه فعال محفوظ ارتقا می‌دهد. پیوندی که بین پنهان‌سازی فضای پخت و ادب میزبانی برقرار می‌شود، نشان می‌دهد که معماری اسلامی، هنر مدیریت فضا برای تحقق اخلاق است. در مقابل الگوهای وارداتی که حریم‌های خانوادگی را مخدوش می‌سازند. این سیره با محوریت دادن به عفت و کرامت زن، معماری را به بستری برای تربیت و تعالی تبدیل می‌نماید.

### ۱۱-۵. موقعیت سرویس بهداشتی و حمام

در معماری اسلامی، توجه توأمان به بهداشت فیزیکی و پاکیزگی روانی ساکنان از اصول غیرقابل اغماض در مکان‌یابی فضاهای بهداشتی است. بر این اساس، سرویس بهداشتی و حمام می‌بایست در دورترین و پوشیده‌ترین نقطه از فضاهای اصلی زندگی و پذیرایی طراحی گردند. این رویکرد، ضمن جلوگیری از انتشار بوهای نامطبوع و آثار مواد شیمیایی ضد عفونی کننده، به حفظ طهارت معنوی فضای مسکن کمک می‌کند.

امام رضا علیه السلام با بیان «أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُبْعِضُ مِنَ الرَّجَالِ الْقَادُورَةَ؛ همانا خداوند انسان‌های پلشت و کثیف را دشمن می‌دارد» (علی بن موسی، ۱۴۱۳، ص ۳۵۴)، آلودگی را امری مذموم نزد خداوند می‌داند. همسو با این دیدگاه، امام صادق علیه السلام در روایتی طراحی مناسب این فضا را شایسته نمی‌داند: «أَلَيْسَ مِنْ حُسْنِ التَّقْدِيرِ فِي بِنَاءِ الدَّارِ أَنْ يَكُونَ الْخَلَاءُ فِي أُسْتَرٍ مَوْضِعَ فِيهَا؛ شایسته نیست محل تخی در پوشیده‌ترین جای خانه باشد» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱، ص ۲۵۰).

علاوه بر این، روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وارد شده که بر پرهیز از هر گونه آلودگی در خانه تأکید دارد «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ إِنَّ جَبْرِيْلَ أَتَانِي فَقَالَ إِنَّا مَعْشَرَ الْمَلَائِكَةِ لَا نَدْخُلُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ وَلَا تَمْتَالُ جَسَدٌ وَلَا إِنَاءٌ يُبَالُ فِيهِ؛ جبرئیل امین بر من نازل شد و گفت: در خانه‌ای که سگ یا ظرفی ادرار در آن باشد، ما فرشتگان وارد نمی‌شویم» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۸۰، ص ۲۹۰). رعایت جهت قرارگیری درست نسبت به قبله هنگام استفاده از این مکان نیز از دیگر توصیه‌های شرعی است.

مکان حمام نیز باید در حاشیه خانه و دور از دید مهمانان طراحی شود تا اصل حیا رعایت گردد.

در نقد معماری معاصر، ادغام محل شستشوی دست با فضای تخلّی - بر خلاف توصیه‌های اسلامی - عملی نادرست تلقی می‌شود. در همین رابطه، روایتی از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و ضو گرفتن در مکان مستراح را از عوامل فقر برمی‌شمارند: «الْفَقْرُ مِنْ خَمْسَةِ وَ عَشْرِينَ... وَ الْوُضُوءِ عِنْدَ الْأَسْتِنْبَاجِ؛ چند رفتار موجب فقر می‌شود که یکی از آن‌ها وضو گرفتن در مستراح است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۳، ص ۳۱۷) که نشان از حساسیت اسلام بر جداسازی کامل فضاهای پاک و ناپاک دارد.

سیره امام رضا علیه‌السلام و سایر معصومان علیهم‌السلام در مکان‌یابی فضاهای بهداشتی، از یک نظام پاک و طهارت در معماری مسکن حکایت دارد. این نگاه، بهداشت را تنها به بعد مادی محدود نکرده، بلکه آن را به حوزه معنویت و روابط اجتماعی گره می‌زند. جداسازی این فضاها، سه هدف را دنبال می‌کند: نخست، تأمین سلامت جسمانی با کنترل عوامل بیماری‌زا. دوم، حفظ آرامش روانی ساکنان با جلوگیری از تداخل حوزه پاک و ناپاک. سوم، رعایت ادب اجتماعی و حیا با مخفی‌سازی این فضاها از دید میهمانان. این اصول در تقابل با طراحی‌های امروزی قرار دارد که به دلیل محدودیت فضایی یا تقلید کورکورانه، این حریم‌ها را نادیده می‌گیرند. بنابراین، معماری رضوی با این تفکیک‌بندی، به سلامت جامع خانواده و تعالی روحی آنان کمک می‌کند.



تصویر ۴: جداسازی سرویس بهداشتی از محیط داخلی خانه

## ۱۲-۵. طراحی اصولی خروجی‌های خانه

در تکمیل مبانی حقوق همسایگی در معماری اسلامی، طراحی خروجی‌های خانه - شامل

ناودان، فاضلاب و محل دفع زباله - از حساسیت ویژه‌ای برخوردار است. این عناصر، به دلیل ارتباط مستقیم با معابر عمومی، می‌بایست به گونه‌ای طراحی شوند که هیچ‌گونه مزاحمت، آلودگی یا خطراتی برای عابران و همسایگان ایجاد نکنند. در این زمینه، امام صادق علیه‌السلام به نقل از پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله مسئولیت مالک را به صراحت بیان می‌فرماید: «مَنْ أَخْرَجَ مِيزَابًا أَوْ كَنْبِفًا أَوْ أَوْتَدًا أَوْ أَوْثَقَ دَابَّةً أَوْ حَفَرَ شَيْئًا فِي طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ فَأَصَابَ شَيْئًا فَعَطَبَ فَهُوَ لَهُ ضَامِنٌ؛ هر کس در مسیر راه مسلمانان، آب ناودان یا چاهی را جاری سازد و بدین وسیله به دیگران زیان برساند، ضامن خواهد بود» (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۲۹، ص ۲۴۵).

بر این اساس، هرگونه زیان ناشی از طراحی نامناسب این خروجی‌ها، موجب ضمان خواهد بود. اهمیت این اصل این است که در روایات مربوط به عصر ظهور، از برداشتن ناودان‌های افقی مشرف به معابر به عنوان یکی از اقدامات امام زمان عجل‌الله‌تعالی فرجه‌الشریف یاد شده است (مفید، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۳۸۵). از این رو، طراحی ناودان‌های عمودی و متصل به دیوار، راهکاری شرعی و فنی برای جلوگیری از ریزش آب‌های آلوده به فضای عمومی است.

همچنین، خروجی فاضلاب باید به صورت کارا و بهداشتی به شبکه اصلی یا چاه فاضلاب متصل گردد تا از آلودگی منابع آب و خاک و شیوع بیماری‌ها جلوگیری شود. در مورد پسماندهای خانگی نیز رعایت بهداشت معابر با اقداماتی نظیر غبارروبی و آب‌پاشی آستانه منزل، از جمله وظایف شهروندی و همسایه‌داری محسوب می‌شود. جمع‌آوری و دفع بهداشتی زباله نیز به منظور پیشگیری از آزار همسایگان و حفظ سلامت عمومی ضروری است.

تأکید سیره رضوی و متون اسلامی بر طراحی خروجی‌ها، نشان از مسئولیت اجتماعی گسترده‌تر مالک در قبال فضای عمومی دارد. در این نگاه، حریم مسکن با پایان دیوارها تمام نمی‌شود، بلکه تا جایی ادامه می‌یابد که فعالیت‌های درون‌خانه بر فضای جمعی اثر می‌گذارد. این اصل، معماری را به عرصه‌ای برای تجلی اخلاق زیست‌محیطی و حقوق شهروندی تبدیل می‌کند. بنابراین، حتی در جزیی‌ترین مسائل مانند دفع آب باران، در پی تحقق «عدالت فضایی» و تأمین «سلامت و آسایش عمومی» است. این نگاه پیشرو، معماری اسلامی را به یکی از پایدارترین و اجتماع‌محورترین الگوهای طراحی تبدیل می‌کند.

### چارچوب تحلیلی اصول معماری مسکن در سیره رضوی

ردیف	رده‌بندی اصل	اصل کلیدی	مؤلفه‌های اصلی	کارکرد و پیامد
۱	بُعد کالبدی- فضایی	قبله محوری	سازمان‌دهی فضایی کل خانه جهت‌گیری فضاهای عبادی و زندگی بهروری اقلیمی (نور و گرما)	وحدت بخشی و هویت‌سازی ارتقای معنویت در زندگی روزمره بهینه‌سازی انرژی
		وسعت متعادل	رعایت تناسب با شأن و نیاز خانواده پرهیز از افراط (اسراف) و تفریط (تنگ‌نظری)	تأمین آرامش روانی تسهیل صله رحم و تعاملات اجتماعی تحقق کرامت انسان
		استحکام و امنیت	استفاده از مصالح مرغوب و با دوام رعایت اصول فنی و ایمنی در ساخت	حفظ جان و مال (امانت الهی) تأمین آرامش روانی پایداری سرمایه‌های جامعه
۲	بُعد اجتماعی- اخلاقی	حفظ حریم خصوصی	طراحی دیوار هلوپنجره‌های غیر مشرف تفکیک فضاهای داخلی و بیرونی مکان‌یابی مناسب فضاهای خصوصی	صیانت از عفت و کرامت ساکنان پیشگیری از مفاسد اجتماعی تحکیم بنیان خانواده
		تعامل سازنده با همسایه	تحقیق پیش از خرید خانه رعایت حقوق همسایگان (نور، هوا، آرامش) احسان عملی (اهدای غذا)	تأمین امنیت و آسایش خاطر تقویت پیوندهای اجتماعی شکل‌گیری جامعه‌ای مبتنی بر تعاون
۳	بُعد معنوی- رفتاری	تزیین با اذکار	نصب آیات قرآن و نام ائمه علیهم‌السلام در سردر و فضای خانه استفاده از نمادهای دینی در تزیینات	معنویت بخشی به فضای زندگی یادآوری دائمی معارف دینی دفع شرور و جلب برکت
		برکت آفرینی	مهمان‌نوازی اقامه نماز (به ویژه نماز شب) در خانه رعایت آداب توکل (مانند دعای خروج از خانه)	تبدیل خانه به کانون نزول رحمت افزایش روزی و طول عمر استمرار پیوند با خدا در تمام شئون زندگی

جدول ۱: چارچوب تحلیلی اصول معماری مسکن در سیره رضوی

## ۶. نتیجه گیری

این پژوهش با واکاوی نظام‌مند مبانی قرآنی، روایی و سیره عملی امام رضا علیه‌السلام، الگویی جامع و چندبُعدی برای «معماری مسکن اسلامی» ارائه نموده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که مسکن در این پارادایم، تنها یک سازه فیزیکی نیست، بلکه یک «سامانه زنده معنوی-اجتماعی» است که کارکردهای مادی، روانی، اخلاقی و عبادی را یکپارچه می‌سازد.

در سطح کلان، اصولی چون «قبله‌محوری» به عنوان محور سازمان‌دهی فضایی، نه تنها جهت عبادت، بلکه انسجام‌بخش کلیت حیات فردی و جمعی است. «وسعت متعادل» و «سادگی همراه با زیبایی»، در تقابل با الگوهای تنگ‌نظری و تجمل‌گرایی، بستری برای تحقق آرامش و تعاملات اجتماعی فراهم می‌آورند. «استحکام و امنیت» نیز نه یک الزام فنی صرف، بلکه تجلی مسئولیت اخلاقی در قبال جان و مال به عنوان امانت الهی است. پژوهش حاضر با نوآوری قابل توجه، به تبیین جزئی‌ترین مؤلفه‌های طراحی از منظر دینی پرداخته است. طراحی حریم‌محور فضاهایی همچون آشپزخانه، سرویس‌های بهداشتی و نما، با تکیه بر اصل «حیا»، کرامت انسانی و سلامت روانی ساکنان را تضمین می‌کند. حتی عناصر به ظاهر کم‌اهمیتی مانند ناودان و خروجی‌ها، در این الگو، عرصه‌ای برای تجلی اخلاق زیست‌محیطی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی تلقی می‌شوند.

نوآوری بنیادین این تحقیق در «نظریه مسکن به مثابه کانون برکت‌آفرینی» تبلور یافته است. بر اساس سیره رضوی، مسکن از طریق مناسکی چون مهمان‌نوازی، اقامه نماز شب و رعایت آداب توکل‌آمیز، از هیئتی ایستا به موجودیتی پویا تبدیل می‌شود که جریان برکت الهی را در ابعاد مادی و معنوی زندگی جاری می‌سازد. این نگاه، پاسخی الهی به بحران‌های مسکن معاصر از جمله بی‌هویتی، مصرف‌گرایی افراطی و فقدان معنویت در فضاهای زیستی است. در مجموع، الگوی استخراج‌شده، چارچوبی کاربردی و قابل ارجاع برای معماران، برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران فراهم می‌کند تا با خلق فضاهایی ریشه‌دار در میراث اسلامی-ایرانی، نه تنها به نیازهای کالبدی پاسخ گویند، که گامی بلند در جهت تحقق «تمدن اسلامی نوین» بردارند؛ تمدنی که در آن، هر مسکن، بستری برای تعالی روحی و قرب به حضرت حق تعالی است.

## منابع و مأخذ

- قرآن کریم، (۱۳۸۹ش) ترجمه مکارم شیرازی، ناصر، قم، انتشارات علی ابن ابی طالب علیه السلام.
- ابن بابویه، حسن بن علی، (۱۳۷۸ش)، **عیون اخبار الرضا علیه السلام**، تهران، جهان.
- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۶۲ش)، **الخصال**، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن شعبه، حسن بن علی، (۱۴۰۴ق)، **تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیه و آله**، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- آمدی، ابوالفتح، (۱۳۶۸ش)، **غرد الحکم و درر الکلم**، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- برقی، احمد بن محمد، (۱۳۷۱ش)، **المحاسن**، قم، دارالکتب الاسلامیه.
- پاینده، ابوالقاسم، (۱۳۲۴ش)، **نهج الفصاحه**، تهران، جاویدان.
- جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۹۱ش)، **مفاتیح الحیات**، قم، اسراء.
- حائری، مرتضی و طاهری خرم آبادی، سید حسن، (۱۳۶۵ش)، **صله الرحم و قطیعتها**، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۱۶ق)، **وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه**، بیروت، دار إحياء التراث العربی.
- حرّانی، ابن شعبه، (۱۲۹۷ق)، **تحف العقول**، قم، آل علی علیه السلام.
- حسین پور، رضا، بلالی اسکویی، آزیتا، و کی نژاد، محمدعلی، (۱۳۹۷ش)، **ارزیابی مفاهیم اسلامی طراحی مسکن، با هدف بازآفرینی در مسکن معاصر**، پژوهش های معماری اسلامی، ۶(۳)، ۴۹-۲۱.
- حکیمی، محمد و همکاران، (۱۳۸۰ش)، **ترجمه الحیاه**، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حمزه نژاد، مهدی، و افتخاریان، سیدمازیار، (۱۳۹۴ش)، **شاخص های سبک زندگی اسلامی در طراحی مسکن**، همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران.
- دهخدا، علی اکبر، (۱۳۹۰ش)، **لغت نامه دهخدا**، تهران، دانشگاه تهران.
- دیلمی، حسن بن محمد، (۱۴۱۲ق)، **إرشاد القلوب**، قم، المطبعه الحیدریه.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۴۱۲ق)، **مفردات الفاظ القرآن**، بیروت، دارالشامیه.
- رمضان قنبری، غزاله و فخاری، ژیللا، (۱۳۹۴ش)، **نور و رنگ در معماری اسلامی ایرانی**، همدان، اولین همایش بین المللی و سومین همایش ملی معماری، عمران و محیط زیست شهری.
- ستوده نیا، محمدرضا، علاء الدین، سید محمدرضا، (۱۳۹۴ش)، **معماری و خانه سازی قرآنی در عصر حکومت امام مهدی علیه السلام**، اصفهان، کوثر.
- طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۴۷ش)، **تفسیر جوامع الجامع**، تهران، دانشگاه تهران.
- طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۷۰ش)، **مکارم الاخلاق**، قم، الشریف الرضی.
- طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن، (۱۳۷۶ش)، **تهذیب الاحکام**، تهران، صدوق.
- طوسی، محمد بن حسن، (۱۳۷۶ش)، **الامالی**، تهران، دارالتفاهه و دارالکتب الاسلامیه.

علی بن موسی علیه السلام، (۱۴۰۶ق)، **فقه المنسوب إلى الإمام الرضا عليه السلام**، قم، آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث.

قمی، عباس، (۱۳۸۸ش)، **سفينه البحار و مدینه الحکم و الآثار**، مشهد، بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی.

کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، (۱۳۶۳ش)، **الکافی**، قم، دارالحدیث.  
مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ق)، **بحار الانوار: الجامعه لدر أخبار الأئمه الأطهار**، بیروت، دار إحياء التراث العربی.

مفید، محمد بن محمد، (۱۴۱۳ق)، **الرساله الاولى في الغيبه**، قم، المؤتمر العالمی الالفیه الشیخ المفید.  
نوری، حسین بن محمدتقی، (۱۴۰۸ق)، **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل**، بیروت، آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث.

## References

- The Holy Quran, (2010), Translator: Naser Makarem Shirazi, Qom, Ali ibn Abi Talib (A.S.).
- Ali ibn Mūsā (A.S.). (1986). *Fiqh al-Mansūb ilā al-Imām al-Rezā* (A.S.). Qom: Āl al-Bayt (A.S.) Foundation for Reviving Heritage.\
- Āmādī, Abul-Faṭḥ. (1989). *Ghurrar al-Ḥikam wa Durar al-Kalim*. Tehran: Dār al-Kitāb al-Islāmiyya.
- Barqī, Aḥmad ibn Muḥammad. (1992). *Al-Maḥāsin*. Qom: Dār al-Kutub al-Islāmiyya.
- Dehkhodā, Ali-Akbar. (2011). *Dehkhodā Dictionary*. Tehran , University of TehranTehran.
- Deylamī, Ḥasan ibn Muḥammad. (1992). *Irshād al-Qulūb*. Qom: Al-Maṭba'a al-Ḥaydariyya.
- Ḥā'irī, Morteżā & Ṭāhirī Khormābādī, Sayyid Ḥasan. (1986). *Şilat al-Raḥm wa Qaṭī'atuhā*. Qom: Jāmi'at al-Mudarrisīn of the Qom Seminary.
- Ḥakīmī, Muḥammad et al. (2001). *Translation of Al-Ḥayāh*. Tehran: Daftar-e Nashr-e Farhang-e Eslāmī.
- Hamzenezhād, Maḥdī., & Eftekhariyan, Sayyed Māzyār. (2015). *Indicators of Islamic Lifestyle in Housing Design*. National Conference on Native Iranian Architecture and Urbanization.
- Ḥarrānī, Ibn Shu'ba. (1880). *Tuḥaf al-'Uqūl*. Qom: Āl 'Alī (A.S.).
- Ḥosseinpour, Reza., Balali Eskoui, Azita., & Kīnezhād, Mohammad Ali. (2018). *Evaluating Islamic Concepts in Housing Design with the Aim of Recreating Them in Contemporary Housing*. *Journal of Research in Islamic Architecture*, 6(3), 21-49.
- Ḥurr al-'Āmilī, Muḥammad ibn al-Ḥasan. (1995). *Wasā'il al-Shī'a ilā Taḥşīl Masā'il al-Sharī'a*. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Ibn Babawayh, Hasan ibn Ali. (1999). *'Uyūn Akhbār al-Reza (A.S.)*. Tehran: Jahān.
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali. (1983). *Al-Khişāl*. Qom: Jāmi'at al-Mudarrisīn of the Qom Seminary.
- Ibn Shu'ba, Hasan ibn Ali. (1984). *Tuḥaf al-'Uqūl 'an Āl al-Rasūl (A.S.)*. Qom: Jāmi'at al-Mudarrisīn of the Qom Seminary.
- Javādī Āmulī, Abdullāh. (2012). *Mafāṭiḥ al-Ḥayāh*. Qom: Asrā.
- Kulaynī, Muḥammad ibn Ya'qūb ibn Ishāq. (1984). *Al-Kāfī*. Qom: Dār al-Ḥadīth.

- Majlisī, Muḥammad Bāqir. (1983). *Biḥār al-Anwār: Al-Jāmi'a li-Durar Akhbār al-A'imma al-Aṭhār*. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Mufīd, Muḥammad ibn Muḥammad. (1993). *Al-Risāla al-Ūlā fī al-Ghayba*. Qom: Al-Mu'tamar al-Ālamī li-Alfiyyat al-Shaykh al-Mufīd.
- Nūrī, Ḥusayn ibn Muḥammad Taqī. (1988). *Mustadrak al-Wasā'il wa Mustanbat al-Masā'il*. Beirut: Āl al-Bayt (A.S.) Foundation for Reviving Heritage.
- Pāyande, Abulqāsim. (1945). *Nahj al-Faṣāḥa*. Tehran: Jāvidān.
- Qummī, Abbās. (2009). *Safīnat al-Biḥār wa Madīnat al-Ḥikam wa al-Āthār*. Mashhad: The Islamic Research Foundation of Astan Quds Razavi.
- Rāgheb al-Iṣfahānī, Ḥusayn ibn Muḥammad. (1992). *Mufradāt Alfāz al-Qur'ān*. Beirut: Dār al-Shāmiyya.
- Ramazān Ghanbarī, Ghazāleh., & Fakhārī, Zhīlā. (2015). *Light and Color in Iranian-Islamic Architecture*. Hamadan: First International and Third National Conference on Architecture, Civil Engineering, and Urban Environment.
- Sotoudeh Niā, Mohammad Reza., Alā al-Dīn, Sayyed Mohammad Reza. (2015). *Qur'anic Architecture and House Building in the Era of the Government of Imam Mahdi (A.S.)*. Isfahan: Kowsar.
- Ṭabrisī, Faḍl ibn al-Ḥasan. (1968). *Tafsīr Jawāmi' al-Jāmi'*. Tehran: University of Tehran.
- Ṭabrisī, Faḍl ibn al-Ḥasan. (1991). *Makārim al-Akhlāq*. Qom: Al-Sharīf al-Raḍī.
- Ṭūsī, Abū Ja'far Muḥammad ibn al-Ḥasan. (1997). *Tahdhīb al-Aḥkām*. Tehran: Ṣadūq.
- Ṭūsī, Muḥammad ibn al-Ḥasan. (1997). *Al-Amālī*. Tehran: Dār al-Thaqāfa and Dār al-Kitāb al-Islāmiyya.